

УДК 343.211.3

Федорак Леся Миколаївна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

«ТОЧКА ВІДЛІКУ» ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена питанню початкового етапу («точки відліку») при призначенні покарання, який виявляється у врахуванні загальних засад призначення покарання; також у статті висвітлено кримінально-правові підстави визначення «точки відліку» при призначенні покарання в залежності від виду санкції кримінально-правової норми.

Ключові слова: призначення покарання, загальні засади, санкція.

Постановка проблеми. Для того, щоб зрозуміти, яку міру покарання необхідно призначити у конкретній справі, щоб таке покарання відповідало нормам закону, слід визначити, що має бути основою при визначенні виду та розміру покарання, від чого суд повинен відштовхуватись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці кримінального права ряд авторів висловлювались про так звану «відправну точку», «відправну позицію», «вихідну міру покарання» тощо [1, с. 43; 3, с. 274; 6, с. 48; 7, с. 5; 8, с. 131; 10, с. 128; 11, с. 140; 12, с. 171; 13, с. 388].

Першим з цим питанням виступив М. С. Таганцев, який стверджував, що при відносно визначеній санкції нормальним покаранням завжди є середня міра покарання, передбаченого в законі [13, с. 388]. Вказану позицію підтримали М. І. Бажанов, С. І. Дементьев, В. К. Грищук, Т. І. Іванюк, Л. Л. Кругліков, О. А. Мясніков, Т. В. Сахарук та інші [2, с. 39-40; 4, с. 51; 5, с. 71; 9, с. 149; 10, с. 128; 12, с. 172]. Обґрунтовуючи таку позицію, автори йшли від заперечення, вказуючи на те, що розміщення «пункту відліку» в мінімумі або в максимумі санкції статті виглядає нелогічним. Адже якщо він буде дорівнювати мінімальному покаранню, то будь-яке пом'якшення покарання буде виходити за межі санкції, що порушує встановлені законом правила призначення покарання (п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України), винятком із яких є лише ст. 69. КК України. Аналогічно, розміщення його в максимумі санкції зробить неможливим посилення покарання за наявності у справі лише обставин, які обтяжують покарання [4, с. 51; 6, с. 50].

Однак і вказаний спосіб визначення «точки відліку» має свої проблеми у застосуванні. Адже визначення «відправної точки» при призначенні покарання шляхом знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два, як це пропонують робити вищезазначені автори, можливе у відносно визначених санкціях з визначеними нижньою і верхньою межами [2, с. 39-40; 4, с. 51; 5, с. 71; 9, с. 149; 10, с. 128; 12, с. 172]. Однак санкції норм КК України містять також відносно визначені санкції тільки з верхньою межею й альтернативні санкції. В тому числі і санкції, які поєднують вищевказані види.

Постановка завдання. Таким чином, ця стаття спрямована на вирішення питань визначення «точки відліку» у випадку, коли санкція статті (частини статті) Особливої частини КК України, за якою особа притягається до кримінальної відповідальності, є відносно визначеною з верхньою межею чи альтернативною.

Виклад основного матеріалу дослідження. В. В. Полтавець вважає, що середньою типовою мірою покарання є відмітка, яка розташовується між мінімального й максимального розміру покарання кожного з видів, передбачених у санкції статті [11, с. 142]. Однак така позиція не дає відповіді на питання, яким чином буде визначатись вид покарання.

Зважаючи на те, що загальні засади призначення покарання є основою вказаної діяльності, визначаючи «точку відліку» при призначенні покарання, слід виходити саме з них.

Так, стаття 65 КК України визначає, що суд призначає покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Крім того, особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів.

Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК України за вчинений злочин, визначаються статтею 69 КК України. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК України за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК України.

Вимога про відповідність призначеного покарання меті покарання та певні вимоги щодо обмеження суворості покарання є фактично результатом застосування загальних засад призначення покарання, передбачених частиною 1 статті 65 КК України. Адже саме їх встановлення дасть можливість призначити покарання, яке може забезпечити виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів, а також дати відповідь на питання: чи менш суворий вид покарання забезпечить виправлення особи та попередження вчинення нею злочинів.

Вимоги про більш м'яке та більш суворе покарання, ніж передбачено законом, Р. Н. Хамітов відносить до конкретних правил призначення покарання [5, с. 45].

Таким чином, призначення покарання ґрунтується на вимозі про призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; відповідно до положень Загальної частини КК України; враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Законодавець насамперед наводить таку загальну засаду призначення покарання, як призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Визначаючи «точку відліку» при призначенні покарання як середню міру покарання, встановлену законом, М. С. Таганцев та його послідовники з вказаного питання фактично також виходили із наведеної загальної засади призначення покарання. Це є логічно, оскільки, незважаючи на те, що кожна із загальних засад призначення

покарання здійснює самостійний вплив на покарання, що призначається, однак перше, від чого відштовхується суд при призначенні покарання, є санкція норми КК України. Наприклад, який сенс суду звертатись до норми ч. 3 ст. 56 КК України, яка передбачає, що громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам, особам, які досягли пенсійного віку, а також військово-службовцям строкової служби. Тобто такої загальної засади призначення покарання, як призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, якщо суду ще не відомо, чи санкція статті (частини статті) КК України, на підставі якої особа притягається до кримінальної відповідальності, містить відповідний вид покарання. Так само ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання, не можуть дати уявлення про можливе покарання, якщо не відомо, яку міру покарання визначає санкція відповідної норми КК України.

Покарання, яке є необхідним і достатнім для виправлення особи і попередження вчинення нових злочинів, визначається в санкції статті як типове за відповідний злочин. З урахуванням же вимог Загальної частини КК України, ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, суду дається можливість визначити покарання, яке є необхідним і достатнім для виправлення конкретної особи. Однак таке покарання (за загальним правилом) знову ж таки має бути в рамках санкції статті (частини статті) КК України. Звідси знову звертаємось до вихідної загальної засади призначення покарання – призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Із наведеного правила існують винятки, прописані у статтях 69, 70, 71 КК України. Однак застосування вказаних норм передує визначенню інших засад призначення покарання і перш за все призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. Адже в будь-якому разі необхідно визначити спочатку прописані законом межі, встановити підстави для виходу із них, а потім відповідно застосовувати наведені норми.

Таким чином, для визначення «відправної точки» при призначенні покарання насамперед слід звернутись до такої засади, як призначення покарання у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин.

Відповідно слід погодитись із уже наведеною позицією щодо визначення «відправної точки» при призначенні покарання як середнього арифметичного числа, яке можна отримати складанням мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два [6, с. 50].

Наведеним способом «відправна точка» при призначенні покарання може визначатись тільки у відносно визначених санкціях з нижньою і верхньою межею, оскільки такий спосіб забезпечує однаковий простір як для пом'якшення, так і для обтяження покарання.

У випадку призначення покарання за злочин, передбачений нормою КК України, яка містить відносно визначену санкцію тільки з верхньою межею, суд може дотримуючись такої загальної засади призначення покарання – призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України, визначити нижню межу відповідного виду покарання згідно з положеннями Загальної частини КК України. Після цього визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом встановлення середнього арифметичного числа, яке отримуємо внаслідок складання мінімального

(передбаченого Загальною частиною КК України) та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання, передбаченого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, та діленням цієї суми на два. Адже вид та розмір покарання визначаються в санкції, виходячи з типового ступеню тяжкості відповідного злочину. Невизначеність у санкції норми КК України нижньої межі певного виду покарання вказує на те, що нижня межа, встановлена Загальною частиною КК України, відповідає типовому ступеню тяжкості відповідного злочину.

Таким чином, запропонований спосіб визначення «точки відліку» при призначенні покарання повністю відповідатиме вимогам закону про кримінальну відповідальність. Крім того, така «точка відліку» при призначенні покарання дасть однакові можливості як для пом'якшення, так і для обтяження покарання.

Наприклад, санкція частини 1 статті 390 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до трьох років. Застосовуючи норму Загальної частини КК України (ч. 2 ст. 63 КК України), можемо визначити, що строк позбавлення волі знаходиться в межах від одного до п'ятнадцяти років (якщо підсудна особа не досягла до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, то слід застосовувати межі, передбачені ч. 1 ст. 102 КК України). Тобто нижня межа позбавлення волі становить один рік. Верхня межа згідно з санкцією ч. 1 ст. 390 КК України, становить три роки. Отже «точка відліку» при призначенні покарання за злочин, передбачений ч. 1 ст. 390 КК України, становить два роки позбавлення волі ($1+3/2=2$).

У випадку наявності альтернативної санкції так само для визначення «точки відліку» при призначенні покарання необхідно буде звернутись до загальної засади призначення покарання відповідно до положень Загальної частини КК України. Подібний спосіб визначення «точки відліку» пропонує Т.І. Іванюк. На її думку, як зазначалось, при альтернативній санкції здійснювати призначення покарання слід у два етапи: спочатку обирати вид покарання; а потім – строк (розмір) цього покарання. При цьому вибір виду покарання, як зауважує автор, обумовлений особливостями змісту того чи іншого виду покарання, а також обмеженнями призначення певного виду покарання, закріпленими у Загальній частині КК України [6, с. 51]. Слід зазначити, що, визначаючи наявність чи відсутність обмежень щодо призначення певного виду покарання, суд фактично повинен врахувати особу винного. Адже обмеження щодо певних видів покарання, згідно КК України, прив'язані саме до даних про особу винного (особи, які не досягли шістнадцятирічного віку, вагітність, наявність у жінки дитини віком до семи років, інваліди першої та другої групи, особи пенсійного віку тощо). А вчинення злочину неповнолітнім чи жінкою в стані вагітності, згідно з ч. 1 ст. 66 КК України, є ще й обставинами, що пом'якшують покарання. Решта вищенаведених даних, як показує судова практика, застосовуються як обставини, що пом'якшують покарання в силу ч. 2 ст. 66 КК України. Отже, визначаючи вид покарання в альтернативній санкції, необхідно звертатись не тільки до положень Загальної частини КК України, але ще й до таких загальних засад призначення покарання, як особа винного та обставини, що пом'якшують покарання.

Звідси випливає висновок, що, визначаючи вид покарання, необхідно врахувати, окрім вимог Загальної частини КК України, ще й особу винного та пом'якшуючі обставини покарання. Однак якими тоді критеріями користуватись при визначенні розміру покарання. Якщо тими ж, то фактично наявне подвійне врахування одних і тих же критеріїв при призначенні покарання, внаслідок чого покарання може бути або занадто м'яким, або занадто суворим. вважаємо, що при визначенні розміру до уваги повинні братись інші обставини справи. За винятком тих випадків, коли одна і та ж обставина має різне правове значення. Наприклад, у силу частини 3 статті 56 КК України громадські

роботи не можуть призначатись інвалідам першої групи. Вказане обмеження пов'язане із гуманним ставленням до здоров'я особи. Таким чином, якщо підсудний є інвалідом першої групи, суд, врахувавши відповідну обставину, не призначатиме цього покарання. Однак може бути ситуація, що підсудний через свій стан не має засобів до існування і через це вчинив злочин. Відповідно у такому разі інвалідність стала причиною вчинення злочину. А отже, вона має ще одне правове значення. Звідси, на нашу думку, у суду є всі підстави для врахування цієї обставини ще й як такої, яка пом'якшує покарання.

У процесі визначення покарання при застосуванні альтернативної санкції виникає теж питання, який вид покарання вибрати, якщо немає підстав для незастосування якогось виду покарання, або в суду навіть після виключення якогось покарання із переліку можливих для призначення залишається ще мінімум два види покарання.

Вважаємо, що пропозиція М. С. Таганцева про середню міру покарання, передбаченого в законі, щодо відносно визначеної санкції [13, с. 388] може бути застосована і до альтернативної санкції. Адже покарання в КК України становлять не простий перелік, а систему, яка, згідно з статтею 51 КК України, побудована від найм'якшого до найсуворішого покарання.

Так, наприклад, згідно зі статтею 118 КК України, умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років чи позбавленням волі на строк до двох років. Згідно зі статтею 51 КК України, середнім за суворістю видом покарання в порівнянні з виправними роботами та позбавленням волі є обмеження волі. Таким чином, «точкою відліку» для цієї санкції є такий вид покарання, як обмеження волі.

Суд, виходячи з обставин конкретної справи, може дійти висновку про надмірну суворість такого покарання, як обмеження волі, навіть у випадку відсутності обмежень до застосування цього виду покарання, визначених частиною 3 статті 61 КК України. Якщо, наприклад, підсудний здійснює нагляд за членом сім'ї, який не спроможний самотійно пересуватись, і не має інших осіб, які б надали йому таку допомогу, у такому разі, вважаємо, можливе визначення виду покарання на підставі інших наявних загальних засад призначення покарання (ступеню тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання). Відповідно наведена обставина при визначенні уже розміру покарання може застосовуватись тільки тоді, якщо, наприклад, хворий член сім'ї перебуває на повному утриманні підсудного. Таким чином буде виключена надмірна м'якість покарання.

Отже, суд, визначившись із «точкою відліку» при альтернативній санкції – видом покарання, керуючись такими загальними засадами призначення покарання, як ступінь тяжкості вчиненого злочину, особа винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, може прийти до вибору більш суворого або більш м'якого виду покарання у порівнянні із тим, що становить «точку відліку» щодо відповідної санкції.

Такий же спосіб вибору міри покарання може бути застосований і в тих випадках, коли санкція статті передбачає парне число видів покарання, що відповідно виключає можливість визначення «середнього» за суворістю виду покарання стосовно інших видів, передбачених санкцією.

Таким чином, єдиного правила для визначення «точки відліку» в альтернативних санкціях вивести не можливо. Тільки суд, оцінюючи обставини справи, може обрати відповідний вид та розмір покарання. Однак, звичайно, не допустиме повторне врахування одних і тих же обставин справи при визначенні виду та розміру покарання. На підтвердження зазначеного вказує і положення частини 2 статті 65 КК України, згідно з

яким більш суворий вид покарання з числа, передбачених за вчинений злочин, призначається лише у тому випадку, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. Тобто процес призначення покарання повинен бути виключно індивідуалізованим.

Висновки. Отже, у відносно визначених санкціях з визначеною верхньою та нижньою межею покарання «точка відліку» при призначенні покарання лежить в середині міри покарання і визначається тільки виходячи із санкції норми КК України. У відносно визначених санкціях з визначеною тільки верхньою межею покарання «точка відліку» повинна визначатись із врахуванням не тільки виду покарання та верхньої межі, визначеної санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК України, але й положень Загальної частини КК України, які визначають мінімальний розмір певного виду покарання. Це дає можливість визначити «точку відліку» при призначенні покарання шляхом того ж таки знаходження середнього арифметичного числа, яке можна отримати шляхом складання мінімального та максимального строку (розміру) відповідного виду покарання та діленням цієї суми на два. Відповідно в альтернативних санкціях «точка відліку» при призначенні покарання визначається із врахуванням всіх загальних засад призначення покарання.

Список використаних джерел

1. Бабаев М. М. Индивидуализация наказания несовершеннолетних / М. М. Бабаев. – М. : Изд-во «Юридическая литература», 1968. – 120 с.
2. Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву / М. И. Бажанов. – К. : Вища школа. Головное изд-во, 1980. – 216с.
3. Будзинский С. Начала уголовного права. Сочинение / С. Будзинский. – Варшава : Главный склад в книжных магазинах Кожанчикова в С.-Петербурге, Варшаве и Казани, 1870. – 251 с.
4. Гришук В. К. Теоретико-прикладні проблеми обставин, які пом'якшують покарання / В. К. Гришук, Т. І. Іванюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень / [за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. А.А. Музики]. – К. : КЮІ КНУВС, 2005. – 688 с.
5. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов : Изд-во Ростовского ун-та, 1986 – 160 с.
6. Іванюк Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08 / Іванюк Тетяна Іванівна. – Львів, 2006. – 203 с.
7. Козлов А. П. Понятие и значение типового наказания / А. П. Козлов // Вопросы повышения эффективности борьбы с преступностью. – Томск : Изд-во Томск. ун-та им. В.В. Куйбышева, 1980. – С. 6-24.
8. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [В. Г. Беляев, А.И. Бойко, Б. В. Волженкин, Б. В. Иванов и др.] ; отв. ред. А. И. Бойко. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 736 с.
9. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве / Л. Л. Кругликов. – Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1985. – 165 с.
10. Мясников О. А. Смягчающие и отягчающие наказание обстоятельства в теории, законодательстве и судебной практике / О. А. Мясников. – М. : ООО Издательство «Юрилинформ», 2002. – 240 с.

11. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання та їх кримінально-правове значення : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08/ Полтавець Валерія Володимирівна. – Луганськ, 2005. – 197 с.
12. Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сахарук Тетяна Валеріївна. – Харків, 2006. – 226 с.
13. Таганцев Н. С. Русское уголовное право / Н. С. Таганцев. – Т.2. – Тула : Автограф, 2001. – 688 с.
14. Хамитов Р. Н. Специальные правила назначения наказания / Р. Н. Хамитов. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – 166 с.

Федорак Л. Н. «Точка отсчета» при назначении наказания

Статья уделяет внимание вопросу начального этапа («точки отсчета») при назначении наказания, который являет собой учет общих начал назначения наказания; также у статье раскрыто уголовно-правовые основания определения «точки отсчета» при назначении наказания в зависимости от вида санкции уголовно-правовой нормы.

Ключевые слова: назначение наказания; общие начала; санкция.

Fedorak L. M. «Starting point» at sentencing

This article is devoted to the issue of the initial phase («benchmarks») at sentencing, which manifested in taking into account the general principles of sentencing, as the article highlights the criminal grounds definition of «starting point» for sentencing depending on the type of sanctions of criminal law norms.

Key words: sentencing; general principles; sanction.

